

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Севастьянів Уляни Петрівни
«Віртуальна реальність як чинник трансформацій форм
релігійності сучасної людини»
на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство

Звертаючись до аналізу дисертаційного дослідження «Віртуальна реальність як чинник трансформацій форм релігійності сучасної людини» Севастьянів Уляни Петрівни, відзначаємо, в першу чергу, його актуальність, адже тема, що розглядається є важливою складовою сучасного релігієзнавчого дискурсу, активно обговорюється у наукових колах, на науково-практичних конференціях різного рівня та у студентських аудиторіях, проте є все ще недостатньо описаною та методологічно обґрунтованою у дисертаційних дослідженнях.

Першими спробами описати, охарактеризувати та проаналізувати сучасний стан взаємодії релігійної сфери із засобами масової інформації став розгляд процесу медіатизації та віртуалізації суспільства і релігійної сфери, як важливої його складової. У даній дисертаційній роботі зроблена спроба проаналізувати уже нову медійну реальність, що була сформована медійними інструментами та представляє нове поле для дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження та ступінь опрацювання проблеми» дисертантка досить вдало розкриває потужну теоретичну та джерельну базу дослідження, дає об'єктивну оцінку попереднім науковим розвідкам. По тексту всюди наявні посилання, що дає змогу користувачу поглибити знання, звернувшись до першоджерел.

Приємне враження справляє ґрунтовний аналіз дисертанткою джерельної бази, внаслідок чого наукові розвідки та джерела диференційовано, відповідно до логіки дисертаційного дослідження, на 4 групи та детально проаналізовано кожну з них.

Так, у результаті розгляду першої групи праць, а саме досліджень, що спрямовані на пізнання природи віртуальної реальності, її функцій, ознак та особливостей, було розглянуто концепт «віртуальне» в історико-філософському дискурсі, прослідковано зміну уявлень про даний концепт та його актуалізацію з часів античності до періоду сучасної філософії.

До другої групи віднесено праці науковців, які розглядають пресу, радіо, телебачення та нові медіа як комунікаційні засоби, що передували віртуальній реальності і дали підстави для її виникнення та оформлення. Варто відзначити, що тут дисертантка проаналізувала не лише праці закордонних дослідників, а й досить ґрунтовно опрацювала роботи вітчизняних дослідників, у тому числі й релігієзнавців. Наступна група наукових розвідок та джерел присвячена розгляду питання співвідношення духовності та релігійності, що досить детально розкривається також через розгляд ідей як вітчизняних, так і закордонних дослідників.

Четверту групу складають праці, що містять концептуальні дослідження нових форм та виявів релігійності у віртуальному просторі. Як слушно зазначає дисертантка, матеріали, що стосуються теми віртуальної реальності, у достатній кількості представлені лише в іноземній (в основному англomовній) літературі. Проте, я вважаю, що ця обставина не завадила їй досить системно і змістовно описати наявні розвідки та здобутки з відповідної проблематики.

У підрозділі 1.2. «Методологічні засади дисертаційної роботи» дисертантка досить аргументовано описує усі методи, що були використані нею у процесі дослідження. Відзначу, що методологія дослідження свідчить, що робота виконана на перетині релігієзнавчого, філософського та соціально-філософського дискурсів, що значно розширює межі застосування результатів дослідження. Водночас міждисциплінарний підхід дає можливість усвідомити, осмислити та зафіксувати динамічні зрушення останніх десятиліть.

У другому розділі «Віртуалізація сучасної культури та її наслідки у релігійному житті людини» розглянуто явище віртуальної реальності як феномену постмодерної епохи з прослідковуванням етимологічних витоків даного поняття з періоду античності. Дисертантка бере за основу позицію дослідниці К. Таратути – концептуалізація ідеї віртуальності саме у давньогрецькій філософії, для якої є характерним постулювання двох онтологічних парадигм – платонівської (світу ідей та світу речей) та аристотелівської (потенційності та актуальності) у яких імплікується ідея віртуальності. У дослідженні досить ґрунтовно описано етап становлення даного концепту та констатується, що *«У ХХ ст. можна зафіксувати реактуалізацію двох головних трактувань концепту віртуального. У першому випадку, постулюється неодноразовість процесів актуалізації та віртуалізації, актуалізація була домінуючою (Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Г. Сен-Вікторський, Т. Аквінський, Д. Скот, М. Кузанський і частково Г. Ляйбніц) і знайшла своє відображення у філософських вченнях Г. Андерса, З. Баумана, Ж. Бодриєра, С. Жижека. У другому, пропонується розглядати ці процеси одночасно, або як дві частини одного цілого як у А. Бергсона, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, М. Фуко та ін.»*. Далі авторка детально розглядає та описує розуміння даного концепту у кожного з вищезначених авторів та приходить до висновку про актуальність досліджуваної проблеми з урахуванням діаметрально протилежного ставлення до даного явища (позитивні зміни або негативні наслідки) та акцентує на необхідності пізнати, зрозуміти і передбачити результати цих впливів.

У підрозділі 2.2. «Механізми розширення меж комунікативної реальності: від медіапростору до віртуальної реальності» дисертанткою доведено, що *«виникнення інтернет-простору призвело до безпрецедентної інтенсифікації інформаційних потоків, зміни способу передачі інформації, домінування горизонтальної взаємодії між автором інформаційного продукту і споживачем. Таким чином, нова медійна реальність інтегрується*

*в людське буття та свідомість, отже впливає на всі сфери життя індивіда, включно із релігійною». Саме тому, характеризуючи актуальність, у сучасних дослідженнях більш коректно вести мову не про медіатизацію релігії, а про формування нового етапу, що характеризується репрезентацією релігійного вчення у віртуальній реальності, оскільки процеси медіатизації та віртуалізації є незворотними. Досить аргументовано звучить твердження авторки про те, що залучення нових adeptів, просвітницька діяльність, комунікація між вірянами, віртуальна симуляція релігійних таїнств, вказують на сакралізацію сегмента віртуального простору. Саме тому вона пропонує означити це явище як «віртуалізована релігійність». Цей концепт дисертантка пропонує ввести у філософсько-релігієзнавчий дискурс у **підрозділі 2.3. «Віртуальна реальність у системі духовних орієнтирів сучасної людини»**. З цим можна погодитися, зважаючи на відсутність у вітчизняному релігієзнавстві концептуалізації наявних трансформацій релігійності. Наявне визначення винесено у новизну дослідження і доповнює уявлення про сучасну релігійність, у подальших наукових дослідженнях даної проблематики воно може стати важливою методологічною складовою.*

Розділі 3. «Особливості впливу віртуальної реальності на релігійність сучасної людини» присвячений аналізу причин та наслідків появи нових та трансформації наявних форм релігійності, тому цілком закономірним є розгляд у підрозділі **3.1. «Віртуалізація традиційних та виникнення нових форм релігійного життя у режимі онлайн»** особливостей ставлення та позицій закордонних та вітчизняних дослідників з огляду на їх кардинально протилежні погляди щодо сутностей тенденцій до віртуалізації релігійності, а саме техномістиків і технофобів. Достатньо методологічно вдало, на мій погляд, дисертантка наводить точку зору А. Карафлджки щодо типології функціонування релігії у кіберпросторі: об'єктивний, конфесійний, персональний, суб'єктивний. До позитивних аспектів дослідження варто

додати, що дисертантка детально описує кожен з них на прикладі українських реалій.

Розділ 3.2. «Релігійність в епоху постмодерну та її нові вияви у мережевому суспільстві» присвячений розгляду явища тролінгу як форми соціальної агресії з характерними особливостями (с. 155-156), а також виділено та проаналізовано 4 типи картинок, які найкраще характеризують суть самого явища тролінгу релігії (с.158-162).

Підрозділ 3.3. «Український контекст релігійності у мережі інтернет» цілком присвячено реаліям сьогодення. З огляду на наявну динаміку православного життя в Україні за останні роки (самоліквідація УПЦ КП та УАПЦ, утворення Православної церкви України та надання їй Томосу про автокефалію), в роботі не висвітлена позиція та особливості представлення в мережі інтернет діяльності ПЦУ, проте це може стати перспективою подальших наукових розвідок авторки.

В цілому варто відзначити змістовність поданої до захисту дисертації, обґрунтованість її основних положень. Мета і завдання дослідження реалізовані й відтворені у науковій новизні.

Не маючи суттєвих зауважень до методологічно-теоретичної концепції та змістовно-сутнісної верифікації основних положень і висновків дисертаційного дослідження, водночас вважаю, що робота має й певні недоліки.

1. У першому розділі має місце констатація наявних позицій, не завжди підкріплена відповідними цитатами та формулюваннями. Наприклад, на с. 25-26 зазначено, що у працях М. Носова було запропоновано розглядати «віртуальність» як особливу філософську категорію, а також виокремлено властивості віртуальної реальності, що дозволили розглядати останню як іншу, відмінну реальність. Тут варто було б зазначити, які саме властивості віртуальної реальності виокремив даний дослідник. Доповнення окреслених

формулювань та ілюстрація ними основних ідей інших дослідників додало б розділу вагомості та значущості.

2. Підрозділ 2.1. має назву «Віртуальна реальність – феномен постмодерної епохи» і дисертантка досить вдало проводить цілісний історико-філософський аналіз даного явища у постмодерну епоху. Проте змістовно підрозділ є значно ширшим, оскільки у ньому розглянуто не лише розуміння віртуальної реальності у добу постмодерну. Також, на мою думку, цей підрозділ доцільніше було б включити до 1 розділу.

3. Щодо підрозділу 3.3. «Український контекст релігійності у мережі інтернет», вважаю, що у ньому дисертантка не цілком виправдано вкотре вдається до аналізу вітчизняного контексту, що має місце і у попередніх підрозділах. Доцільніше було б, на мою думку, виписати один розділ і присвятити його дослідженню українських реалій.

4. Як побажання для подальших дослідницьких розвідок в даній проблематиці пропоную розглянути й інші релігійні традиції, що представлені в Україні, оскільки тема саме християнських церков в контексті медіатизації та віртуалізації релігії уже достатньо висвітлена вітчизняними дослідниками.

Зазначені зауваження не применшують значення та наукову цінність дисертаційного дослідження У. П. Севаст'янів, адже її дисертація є оригінальним і завершеним самостійним дослідженням, матеріали якого мають чітку перспективу майбутніх наукових пошуків. Автореферат дисертації повністю відображає її зміст.

Результати дисертаційного дослідження мають суттєве теоретичне та практичне значення та вирізняються науковою новизною. Науковий доробок дисертантки достатньо повно викладений у її публікаціях та оприлюднений на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Головні проблеми дослідження відтворені в публікаціях, зокрема 4 статті опубліковано у фахових наукових виданнях України, 1 – в зарубіжному періодичному виданні з філософських

наук, 2 – у наукових виданнях України, 7 – у збірниках матеріалів тез конференцій.

Отже, представлена дисертаційна робота «Віртуальна реальність як чинник трансформацій форм релігійності сучасної людини» відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), а її авторка, **Севастьянів Уляна Петрівна**, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 — релігієзнавство.

**Офіційний опонент,
кандидат філософських наук,
асистент кафедри релігієзнавства
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Колібан О. О.

